

12. Цуркан І.М. Вплив глобалізаційних процесів на розвиток страхового ринку України / І.М. Цуркан, І.Ю. Герасимова // Держава та регіони. Серія «Економіка та підприємництво». – 2014. – № 6(81). – С. 127–137.
13. Державний реєстр страхових та перестрахових брокерів станом на 23 жовтня 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nfp.gov.ua/content/inshi-reestri-ta-pereliki.html>.
14. Інформація про посередницькі послуги у страхуванні та/або перестраховуванні за 2013 рік, 2014 рік та за перше півріччя 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nfp.gov.ua/content/informaciya-pro-poserednicki.html>.
15. Штефюк П.Л. Удосконалення формування комісійної винагороди страхових посередників / П.Л. Штефюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Nvbdfa/2009_4/4\(17\)_2009_articles/4\(17\)_2009_articles_1/4\(17\)_2009_articles_1_shtefiuk.pdf](http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Nvbdfa/2009_4/4(17)_2009_articles/4(17)_2009_articles_1/4(17)_2009_articles_1_shtefiuk.pdf).
16. Матяшевич А.С. Хто заплатить страховому брокеру? / А.С. Матяшевич [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://forinsurer.com/public/06/01/24/2789>.
17. Сибіга О.М. Договір комісії за Цивільним кодексом України : [монографія / О.М. Сибіга. – Х. : Право, 2010. – 184 с.

ГРИШКО У. П.,
аспірант Юридичного інституту
(Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника)

УДК 656.072(477):347.763(477)

ПОРУШЕННЯ ПЕРЕВІЗНИКОМ УМОВ ДОГОВОРУ ПЕРЕВЕЗЕННЯ ПАСАЖИРІВ І БАГАЖУ ЯК ПІДСТАВА ДЛЯ ЗАХИСТУ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ ТРАНСПОРТНИХ ПОСЛУГ

У статті акцентовано увагу на основних протиправних діях перевізника, які можуть бути підставою для настання цивільно-правової відповідальності. Здійснено детальну характеристику кожного з порушень перевізником прав пасажирів за договором перевезення пасажирів і багажу та всіх можливих форм відповідальності, які застосовуються під час таких порушень.

Ключові слова: *перевізник, споживач, пасажир, протиправні дії, порушення зобов'язання, договір перевезення пасажирів і багажу, якість, транспортна послуга.*

В статье акцентировано внимание на основных противоправных действиях перевозчика, которые могут быть основанием для наступления гражданско-правовой ответственности. Дана подробная характеристика каждого из нарушений перевозчиком прав пассажиров по договору перевозки пассажиров и багажа и всех возможных форм ответственности, которые применяются при таких нарушениях.

Ключевые слова: *перевозчик, потребитель, пассажир, противоправные действия, нарушение обязательства, договор перевозки пассажиров и багажа, качество, транспортная услуга.*

In the scientific article the main attention is focused on the illegal actions of the carrier, which may be the reason for the onset of civil-legal responsibility. The author made a detailed description of each of the violations of the rights of passengers the carrier under a contract of carriage of passengers and baggage and all possible forms of liability that apply in such violations.

Key words: *carrier, customer, passenger, illegal acts, violations of obligations contract of carriage of passengers and baggage, quality, service transport.*

Вступ. Основний Закон України встановлює, що кожен зобов'язаний неухильно дотримуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободу, честь і гідність інших людей. Незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності (ст. 68 Конституції України). Суть цивільно-правової відповідальності полягає в цілеспрямованому впливі на суб'єктів цивільно-правових відносин за допомогою юридичних заходів, а метою є охорона й захист суспільних відносин від будь-яких незаконних порушень.

Порушення зобов'язань згідно із Цивільним кодексом України (далі – ЦК України) дає кожній особі право на захист цивільного права. Встановлені в ЦК України правові наслідки порушення зобов'язання повністю спрямовані на відновлення порушених прав учасників цивільного обігу. У ст. 610 ЦК України зазначено: «Порушенням зобов'язання є його невиконання або виконання з порушенням умов, визначених змістом зобов'язання (неналежне виконання)» [1]. Враховуючи специфіку зобов'язань із перевезення пасажирів і насичену нормативну базу (яка охоплює ЦК України, транспортні закони, споживчі норми), важливо визначитись із порушеннями (протиправними діями) перевізника як базовими об'єктивними передумовами цивільно-правової відповідальності.

Деякі особливості поняття, підстав та умов цивільно-правової відповідальності за порушення зобов'язань досліджувалися в працях багатьох науковців-цивілістів, зокрема М.І. Брагінського, В.В. Вітрянського, О.С. Іоффе, І.С. Казанфарової, Т.Є. Крисань, В.В. Луця, Г.К. Матвеева, О.О. Отраднової та Г. Ф. Шершеневича. Загальні особливості підстав цивільно-правової відповідальності перевізника за порушення умов договору перевезення досліджувалися в наукових роботах М.А. Сергеевої («Цивільно-правова відповідальність перевізника за договором морського перевезення пасажирів»), Н.В. Терещенко («Особливості відповідальності за шкоду заподіяну джерелом підвищеної небезпеки»), І.А. Безклубого, Н.С. Кузнецової, Р.А. Майданика («Відповідальність у приватному праві») та інших. Проте досліджень, у яких було б здійснена характеристика особливостей порушень перевізником договору перевезення пасажирів і багажу, у науці цивільного права не проводилося.

Постановка завдання полягає в необхідності дослідження порушень (протиправних дій) перевізника за договором перевезення пасажирів і багажу як підстав для захисту прав споживачів транспортних послуг.

Результати дослідження. Під виконанням зобов'язань треба розуміти вчинення кредитором і боржником дій із здійснення прав і виконання обов'язків, що постають із зобов'язання. Такі дії повинні точно відповідати всім умовам договору або вимогам законодавства. Якщо названі дії не відповідають цьому правилу, то йдеться про неналежне виконання зобов'язання, наприклад виконання неналежним способом, не з приводу обумовленого предмета, не у встановлений строк та не в певному місці, неналежному кредиторіві й неналежним боржником. Тільки належне виконання у всіх випадках звільняє боржника від його обов'язків і припиняє зобов'язання, а неналежне виконання тягне передбачені законом наслідки.

Практика свідчить, що майже кожний другий укладений договір порушується на стадії його виконання. Іноді порушення є незначними або ж сторони знають, що їм вдасться врегулювати свої відносини. У тих випадках, коли сторони не можуть дійти згоди, законом надається можливість застосувати наслідки порушення зобов'язань [2].

Порушення зобов'язання проявляється через вчинення боржником протиправних дій, або, як ще говорять, протиправну поведінку боржника. Протиправною визнається така поведінка, яка порушує норму права незалежно від того, знав чи не знав правопорушник про неправомірність своєї поведінки. Інакше кажучи, у понятті протиправності знаходить відображення тільки факт об'єктивної невідповідності поведінки учасника цивільного обороту вимогам законодавства. Нормами цивільного законодавства встановлені різні вимоги до поведінки учасників цивільного обороту.

Таким чином, у разі виникнення зобов'язання з адміністративного акта критерієм протиправності служить невідповідність поведінки боржника змісту цього адміністративного акта. Якщо зобов'язання виникає з договору, то протиправним визнається поведінка боржника, що порушує умови договору. Якщо ж в основі зобов'язання лежить односторонній правочин, то протиправним буде поведінка боржника, яка не відповідає його умовам. Протиправна поведінка може виражатися у вигляді протиправної дії або у вигляді протиправної бездіяльності. Бездіяльність лише в тому випадку стає протиправною, якщо на особу покла-

дено юридичний обов'язок діяти у відповідній ситуації. Обов'язок діяти може поставати з умов укладеного договору.

Отже, дії боржника набувають протиправного характеру, якщо вони або прямо заборонені законом чи іншим правовим актом, або суперечать закону чи іншому правовому акту, договору, односторонньому правочину тощо.

Зобов'язання перевізника виникає на підставі договору перевезення пасажирів та багажу, а вчинення перевізником дій щодо невиконання чи неналежного виконання умов договору перевезення пасажирів і багажу, тобто виконання з порушенням умов, визначених змістом зобов'язання, визнається, відповідно до ст. 610 ЦК України, порушенням зобов'язання [1].

Спробуємо визначити, які ж дії перевізника визнаються протиправними під час виконання зобов'язань із перевезення.

1. Затримка у відправленні транспортного засобу, що перевозить пасажирів, або запізнення в прибутті такого транспортного засобу до пункту призначення.

У ч. 1 ст. 919 ЦК України зазначено: «Перевізник зобов'язаний доставити вантаж, пасажирів, багаж, пошту до пункту призначення в строк, встановлений договором, якщо інший строк не встановлений транспортними кодексами (статутами), іншими нормативно-правовими актами та правилами, що видаються відповідно до них, а в разі відсутності таких строків – розумний строк». Проаналізувавши ці положення, можна зробити висновок, що строк є істотною умовою договору перевезення пасажирів і багажу, незважаючи на те, що він встановлюється в односторонньому порядку (тільки перевізником). Як зазначає В.В. Залесський, дотримання встановлених строків доставки пасажирів має важливе для пасажирів будь-якого виду транспорту значення. Запізнення на важливі ділові переговори може спричинити серйозні збитки для підприємця, запізнення на похорон родича завдасть моральної шкоди. Тому як для пасажирів, так і для перевізника суттєвим є чітке регулювання підстав і розміру відповідальності за прострочення доставки пасажирів в пункт призначення [3, с. 78].

За договором перевезення пасажирів та багажу можна виокремити два часові періоди, які є важливими під час перевезення:

- 1) час відправлення транспортного засобу;
- 2) час прибуття транспортного засобу.

Загалом їх зміст відповідає одному узагальнюючому терміну «розклад руху транспортного засобу».

Визначення такого терміна, як «затримка відправлення», на нормативному рівні передбачено тільки в Наказі Державної служби з нагляду за забезпеченням безпеки авіації «Про затвердження Порядку обліку та звіту регулярності польотів повітряних суден цивільної авіації України» від 24 жовтня 2005 р. № 792, у якому зазначено: «Затримка відправлення повітряного судна – це відправлення повітряного судна з аеропорту пізніше часу, встановленого розкладом (планом польотів)» [4].

В аспекті порушення строковості договору перевезення важливим є встановлення відповідальності перевізника. Відповідно до ч. 1 ст. 922 ЦК України: «За затримку у відправленні транспортного засобу, що перевозить пасажирів, або запізнення в прибутті такого транспортного засобу до пункту призначення перевізник сплачує пасажирів штраф у розмірі, встановленому за домовленістю сторін, транспортними кодексами (статутами), якщо перевізник не доведе, що ці порушення сталися внаслідок непереборної сили, усунення несправності транспортного засобу, яка загрожувала життю або здоров'ю пасажирів, або інших обставин, що не залежали від перевізника». Найголовнішою проблемою, пов'язаною з реалізацією такої відповідальності, А.О. Мінченко вважає визначення меж відповідальності та розмір штрафу [5, с. 41]. Відсутнє вирішення такої ситуації й у спеціальному законодавстві щодо залізничних перевезень. Зокрема, ні п'ятий розділ Статуту залізниць України, що визначає відповідальність залізничного перевізника, вантажовідправників, вантажоодержувачів і пасажирів, ні Правила перевезення пасажирів, багажу, вантажобагажу та пошти залізничним транспортом нічого про розміри штрафів за затримку у відправленні транспортного засобу, який перевозить пасажирів, або запізнення в прибутті такого транспортного засобу до пункту призначення не зазначають. О.М. Мінченко на зміну таким положенням пропонує встановити для перевізника неустойки у вигляді штрафу за прострочення виконання зобов'язання з перевезення пасажирів. Крім того, цілком логічним було б установлення неустойки, яка б мала не винятковий, а заліковий характер, тобто надавала б можливість

стягувати не лише саму неустойку, а й можливі збитки – упущену вигоду, спричинену простроченням виконання зобов'язання з перевезення [5, с. 44].

Нічого додаткового, крім відшкодування вартості квитка, не передбачають і Правила надання послуг пасажирського автомобільного транспорту від 18 лютого 1997 р. Проте дещо іншим шляхом «пішли» повітряні перевезення, під час яких у разі затримки рейсу пасажиром надано багато можливостей перевізником. Так, зокрема, у четвертій главі Правил повітряних перевезень пасажирів і багажу від 23 квітня 2010 р. зазначено: «Перевізник повинен надати пасажиром за встановленими ним нормами харчування та прохолодні напої й можливість здійснити два безкоштовні дзвінки або відправити телефакс, факс-повідомлення чи e-mail, виходячи з можливостей аеропорту, у разі затримки рейсу на строк до двох годин або більше від запланованого часу відправлення рейсу дальністю до 1 500 кілометрів; до трьох годин або більше від запланованого часу відправлення рейсу дальністю від 1 500 до 3 500 кілометрів; до чотирьох годин або більше від запланованого часу відправлення рейсу для всіх інших рейсів, не зазначених у першому та другому абзацах цього пункту. Якщо виконання затриманого рейсу відкладається на наступний день за днем його виконання, передбаченим розкладом і зазначеним у квитку, перевізник повинен надати пасажиром номери в готелі, харчування й забезпечити трансфер за маршрутом «аеропорт – готель – аеропорт» [6].

Таким чином, враховуючи сучасні технологічні якості та характеристики транспортних засобів, час відправлення та прибуття транспортного засобу до пункту призначення повинен бути максимально дотриманий. За порушення такого права пасажир повинна бути надана йому компенсація за додатково втрачений час, окрім випадків, якщо така затримка пов'язана не з виною перевізника.

2. Незбереження багажу (вантажобагажу) пасажиром під час перевезення.

Слово «багаж» прийшло в Україну з Франції та означає поклажу, пожитки, речі, скарб, майно, особливо дорожні, упаковані для відправлення поїздом, пароплавом, літаком тощо речі, вантаж пасажирів. С.І. Ожегов визначає багаж через вантаж пасажирів. В інших джерелах багаж означає поклажу, пакунки, речі пасажирів, спаквані для перевезення різними видами транспорту, речі, інші матеріальні цінності, які відправляються пасажиром для особистих побутових цілей за окрему платню, що здаються ним для перевезення під відповідальність транспортної організації [7, с. 663].

Відповідно до ст. 910 ЦК України істотною умовою договору перевезення пасажиром й багажу, крім перевезення пасажиром до пункту призначення, є також доставлення багажу до пункту призначення й видача особі, яка має право на одержання багажу [1]. Після прибуття в пункт призначення багаж видається пред'явнику багажної квитанції. У разі втрати пасажиром багажної квитанції багаж може бути йому виданий за надання достатніх доказів належності цих речей саме цьому пасажиром (точний опис речей або упаковки, показання свідків тощо). Однак пасажир має право вимагати видачу йому багажу, не доїжджаючи до кінцевого пункту призначення – у будь-якому проміжному пункті. У разі неприбуття багажу в установлені терміни пасажир має право вважати багаж втраченим і вимагати виплати його вартості. Тобто, ст. 910 ЦК України кореспондує ст. 924 ЦК України. Відповідальність перевізника за незбереження багажу настає з моменту прийняття багажу до перевезення до моменту видачі уповноваженій особі. Суб'єктивною підставою відповідальності за порушення умови договору про доставлення багажу до пункту призначення з його втратою, нестачею, псуванням або пошкодженням є вина перевізника. Вона презюмується, оскільки перевізник відповідає за збереження багажу, якщо не доведе, що остання відбулася через обставини, яким він не міг запобігти та усунення яких від нього не залежало.

Коло таких обставин варіюється залежно від виду транспорту. Так, наприклад, Статут залізниць України до обставин звільнення від відповідальності перевізника відносить такі: а) вантаж (багаж) прибув у справному вагоні (контейнері) та зі справними пломбами відправника; б) нестача, псування та пошкодження сталися внаслідок природних причин; в) нестача не перевищує норм природної втрати (ст. 111) [8]. У зв'язку з підвищеною небезпекою й можливими стихійними явищами під час перевезення вантажу (багажу) морським транспортом коло обставин, які перевізник не міг відвернути, розширено, зокрема це непереборна сила; небезпека й випадковості на морі; рятування людей, суден і вантажів; пожежа, що виникла не з вини перевізника; дії або розпорядження влади (затримання, арешт, каран-

тин тощо); військові дії та народні заворушення; страйки чи інші обставини, які спричинили зупинення або обмеження роботи (ст. 176 КТМ) [9].

Тобто на відмінну від ЦК України транспортні кодекси (статути) допускають порядок із презумпцією вини перевізника також презумпцію відсутності його вини. За останньою перевізник не зобов'язаний доводити відсутність своєї вини, а навпаки, одержувач або відправник можуть довести вину перевізника [10, с. 581].

Щодо ручної поклажі як багажу, який перевозиться разом із пасажиром, то відповідальність за його збереження покладається на власника (пасажира) (п. 15.2 Правил перевезення пасажирів, багажу, вантажобагажу та пошти залізничним транспортом) [11].

3. Заподіяння перевізником каліцтва, іншого ушкодження здоров'ю або смерті пасажиру.

Результатом таких дій перевізника є виникнення шкоди. Шкода, заподіяна життю або здоров'ю пасажира, виражається в смерті людини або в заподіянні їй травми або каліцтва. Така шкода у всіх випадках не може бути ні відшкодована в натурі, ні компенсована грошовими коштами. Однак при цьому в потерпілого зазвичай виникають майнові втрати, оскільки внаслідок отриманих травм або каліцтв він тимчасово або постійно позбавляється можливості отримання колишнього заробітку або іншого доходу, змушений нести додаткові витрати на лікування тощо. Такі втрати потерпілого або близьких йому осіб підлягають відшкодуванню заподіювачем шкоди у межах деліктних зобов'язань. На цих же підставах потерпілому, крім того, відшкодовується заподіяна моральна шкода, тому заподіяння шкоди життю або здоров'ю громадянина закон розглядає як один із видів деліктних зобов'язань (самостійний, спеціальний делікт) [12].

Таким чином, незважаючи на те, що зобов'язання з перевезення пасажирів і багажу виникають на підставі договору, шкода, завдана під час перевезення, підлягає відшкодуванню відповідно до правил, встановлених для не договірної шкоди. Така шкода підлягає відшкодуванню в повному обсязі й незалежно від вини перевізника.

4. Ненадання послуги з перевезення належної якості, що не відповідає вимогам, встановленим для таких послуг у нормативно-правових актах.

Якість послуги – це властивість предмета договору, яка більшою мірою притаманна споживчим договорам, серед яких певне місце посідають транспортні договори. Нормативним закріпленням вимоги якості транспортної послуги виступають насамперед положення п. 2 ст. 4, ст. 10 Закону України «Про захист прав споживачів» та спеціальне транспортне законодавство. Проте єдиних критеріїв (показників) якості послуги не містить ні Цивільний кодекс, ні Закон України «Про захист прав споживачів», ні спеціальні транспортні нормативні акти. Це пов'язано з тим, що процес надання транспортної послуги за договором перевезення є досить об'ємним і таким, що вимагає реалізації одночасно великої кількості прав пасажирів (наприклад, у сфері безпеки й комфорту транспортного засобу, відношеннях «водій – пасажир» та ін.).

Деякі показники якості транспортних послуг виділяє Державний класифікатор соціальних стандартів та нормативів:

1) норми забезпечення транспортом загального користування (кількість пасажирів, що приходить на 1 кв. м вільної площі салону автобусу в час пік і в період спаду пасажиропотоків на міських і приміських маршрутах; забезпеченість сільського населення автобусним сполученням із містами та доставки школярів до навчальних закладів; норми пропускної здатності станцій і вестибюлів метрополітену; норми забезпечення міським електротранспортом; кількість легкових таксі, що приходяться на 1 000 жителів міст; кількість стоянок таксі залежно від категорії міст);

2) показники якості транспортного обслуговування на автомобільному транспорті (виконання запланованої кількості рейсів у всіх видах автобусного сполучення; середні витрати часу населення на транспортну поїздку за категоріями міст; середні витрати часу перебування пасажира в черзі під час покупки квитка на автостанції);

3) показники якості транспортного обслуговування на залізничному транспорті (забезпечення продажу проїзних документів через систему «Експрес»; забезпеченість пасажирських поїздів комфортабельними вагонами та відповідними типами вагонів залежно від попиту населення та схеми поїздів; дотримання санітарно-технічних норм у залах очікування вокзалів і поїздах; перелік та умови надання послуг пасажиром на вокзалах і в поїздах; виконання графіку руху пасажирських поїздів) [13].

Як бачимо, не передбачено таких нормативів якості транспортних послуг для повітряного та водного транспорту, проте закріплення загальних вимог дозволяє реалізувати захист права на належну якість транспортної послуги незалежно від виду транспорту.

5. *Ненадання необхідної, доступної, достовірної та своєчасної інформації про транспортну послугу.*

Це невиконання умов договору перевезення пасажирів і багажу є порушенням прав споживачів транспортних послуг, передбачених п. 4 ст. 4, ст. 15 Закону України «Про захист прав споживачів» та п. 7 ч. 1 ст. 911 ЦК України.

Що стосується специфіки інформації у сфері транспортних послуг, то така інформація повинна стосуватися насамперед:

- часу й місця відправлення транспортного засобу (моменту, з якого настає виконання договору перевезення пасажирів та багажу);
- можливостей затримок або скасування перевезень (зміни умов договору перевезення);
- загальних правил перевезення (з урахуванням того, що договір перевезення пасажирів та багажу є публічним договором);
- вартості перевезення;
- оголошення зупинок, станцій.

Досить важливим під час надання інформації про транспортну послугу є дотримання всіх вимог щодо неї (необхідність, доступність, достовірність і своєчасність). Це дасть можливість стверджувати, що послуга в цій частині надана з належною якістю.

6. *Невиконання інших обов'язків, які покладаються на перевізника договором перевезення, нормами ЦК України та спеціальним транспортним законодавством.*

Система зобов'язань перевізника за договором перевезення пасажирів та багажу є надзвичайно розгалуженою. Основні порушення обов'язків перевізника щодо часу, місця, ціни та предмета договору нами вже розглянуто. Інші ж обов'язки перевізника можна класифікувати на дві групи:

1) *недотримання будь-якого права пасажирів, передбаченого ЦК України, Законом України «Про захист прав споживачів» чи спеціальними транспортними законами (статутами)* (наприклад, одержати місце в транспортному засобі згідно з придбаним квитком; купувати для дітей віком від шести до чотирнадцяти років дитячі квитки за пільговою ціною тощо (ст. 911 ЦК України));

2) *порушення загальнонормативних правил перевезення* (наприклад, мати документи для здійснення перевезень згідно із законодавством; утримувати транспортні засоби в належному технічному й санітарному стані, забезпечувати їх своєчасну подачу для посадки пасажирів і відправлення; здійснювати перевезення пасажирів із квитками та пасажирів, яким згідно із законодавством надано пільги щодо плати за проїзд (згідно з Правилами надання послуг пасажирського автомобільного транспорту від 18 лютого 1997 р.)).

Висновки. Таким чином, порушення зобов'язань перевізником за договором перевезення пасажирів і багажу проявляється через невиконання чи неналежне виконання істотних умов договору перевезення (строк, предмет договору) та порушення будь-якого права пасажирів як споживачів транспортних послуг. Виокремлення системи таких порушень (протиправних дій) перевізника, по-перше, визначає, наскільки нормативно закріплені вимоги дотримання прав споживачів транспортних послуг; по-друге, дає можливість у майбутньому передбачити цивільно-правову відповідальність перевізника за порушення інших прав пасажирів (споживачів) (права на якісну транспортну послугу, на отримання необхідної інформації про неї тощо), які випливають із договору перевезення пасажирів і багажу.

Список використаних джерел:

1. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу до : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
2. Чванкін С.А. Правові наслідки порушення зобов'язання / С.А. Чванкін // Актуальні проблеми держави і права. – 2008. – С. 128–132.
3. Залесский В.В. Транспортные договоры : [учебно-практическое пособие] / В.В. Залесский. – М. : Изд-во М.Ю. Тихомирова, 2004. – 312 с.

4. Про затвердження Порядку обліку та звіту регулярності польотів повітряних суден цивільної авіації України : Наказ Державної служби з нагляду за забезпеченням безпеки авіації від 24 жовтня 2005 р. № 792 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
5. Мінченко А.О. Проблемні аспекти відповідальності залізничного перевізника за прострочення виконання зобов'язання з перевезення пасажирів / А.О. Мінченко // Вісник Академії митної служби України. Серія «Право». – 2012. – № 2(9). – С. 39–45.
6. Правила повітряних перевезень пасажирів і багажу від 30 листопада 2012 р. № 735 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
7. Родіна В.В. Щодо визначення поняття перевезення вантажів, пасажирів та багажу міським електротранспортом / В.В. Родіна // Форум права. – 2011. – № 3. – С. 661–667. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2011_3_111.pdf.
8. Статут залізниць України від 6 квітня 1998 р. № 457 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
9. Кодекс торговельного мореплавства від 23 травня 1995 р. № 176/95-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
10. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України : у 2 т. / за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової, В.В. Луця. – 5-те вид., перероб. і допов. – К. : Юрінком Інтер, 2013–. – Т. II. – 2013. – 1120 с.
11. Правила перевезення пасажирів, багажу, вантажобагажу та пошти залізничним транспортом від 27 грудня 2006 р. № 1196 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
12. Суханов Е.А. Цивільне право : [підручник] : у 4 т. – 3-е вид., перероб. і допов. – М. : Волтерс Клувер, 2008–. – Т. 4 : Зобов'язальне право. – 2008. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ibib.ltd.ua>.
13. Державний класифікатор соціальних стандартів та нормативів : затверджений Наказом Міністерства праці та соціальної політики України від 17 червня 2002 р. № 293 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [www.mlsp.gov.ua>labour/document/38243/Класификатор.doc](http://www.mlsp.gov.ua/labour/document/38243/Класификатор.doc).

